

A kutatás eredményeinek részletes bemutatása

OTKA 043402 pályázat
“Radikális pártok Európában”

1. Előzmények

A benyújtott pályázat által érintett témakör kutatásának a magyar politológiai szakirodalomban már voltak előzményei. Gondolunk itt elsősorban Bayer József tanulmányaira, szerkesztett könyveire, amelyek szakfolyóiratokban és az MTA PTI kiadványaiban jelentek meg. A pártok funkcióváltásáról *Pártok változó szerepben* címmel a Villányi úti Könyvek sorozatban jelent meg kötet. Ezen túl a Politikatörténeti füzetek elemezte a jobboldali radikalizmust, amelynek már bővített változata is megjelent. Számos egyéb tanulmány foglalkozik a jobboldali (például a holland, a német, az osztrák, a francia) radikalizmussal. Ugyanakkor érdekes módon elhanyagolt terület a szélsőbaloldali mozgalmak, pártok és csoportosulások szerepének vizsgálata. Kutatásunkban mi erre is vállalkoztunk.

2. Elméleti következtetések

Az elméleti irodalom feldolgozása során azt tapasztaltuk, hogy egyrészt a tanulmányok sok esetben nem a mai, XXI. századi jelenségekkel foglalkoznak, hanem sztereotípiákat használnak, és analógiás következtetésekre jutnak, másrészt bizonyos elemzésekben és értékelésekben túltengnek a közhelyek. Az alábbi összegzésben mi kizárólag az OTKA-kutatásunk legfontosabb, az eddigi hazai kutatásoktól eltérő, általános, elméleti következtetéseinkre térünk ki, a részletesebb kifejtés az általunk publikált vagy megírt 14 tanulmányban érhető tetten.

Kutatásainkban nem foglalkoztunk azokkal a radikális pártokkal, amelyek teljes mértékben a demokratikus jogállamiság és a parlamentarizmus talaján állnak. Figyelmünket döntően a *szélsőjobboldali* és *szélsőbaloldali* radikális pártok vizsgálatára koncentráltuk. A

radikalizmust a politikai tevékenység (stratégia, taktika) *módszereként* értelmezzük, s különválasztjuk a szélsőségesség fogalmától. Tehát kutatásaink alapján a radikalizmus a tágabb kategória, mely jellemezhet bármilyen, demokratikus beállítottságú politikai pártot és irányzatot, míg a szélsőségesség olyan radikális politikai irányvonal, amely ha nem is feltétlenül feszegeti a demokrácia és a jogállamiság kereteit – bár adott esetekben ez is előfordulhat -, ám egyes témák felvetésében és felkínált politikai megoldásaikban alapvetően eltérnek a kialakult európai demokratikus normáktól.

2.1. Szélsőjobbaldali radikalizmus

Az eddigi szakirodalom általában úgy tárgyalta a **szélsőjobbaldalt**, mint neofasizmust, az olasz fasizmus, a nácizmus, vagy a nyilaskeresztes mozgalom örökösét. Miközben tanulmányaink során meggyőződünk róla, hogy ez fontos előzménye, és bizonyos mértékben (esetleg) egyik komponense marad a szélsőjobbnak, arra a következtetésre jutottunk, hogy a mai értelmezésnek lényegesen árnyaltabbnak kell lennie.

A szélsőjobbaldali pártok ugyanis rendkívül heterogén képet mutatnak. Már angol elnevezésükben sem egyeznek. Van *radical right*, *extreme right*, *far right*, *right-wing extremism*, *populism*, *new right*, stb. A kutatás csak egymást átfedő, több mint húsz kategóriával tudja leírni a jelenséget, mint radikális jobboldal, extraparlamentáris jobb, neofasizmus, jobboldali populista radikalizmus, nemzeti populizmus vagy populizmus, neonácizmus, stb.. A kutatók általában megegyeznek abban, hogy a “szélsőjobbaldali” kifejezés ma diszkreditálja a pártokat, mert egykori xenofób, népiirtó ideológiákkal és államokkal hozzák azokat összefüggésbe. Gyakran fanatikusoknak, etnocentrikus nacionalistáknak, antiszemitáknak, a demokrácia ellenségeinek titulálják őket. A szélsőjobbaldalon (magáról értetődően a szélsőbaloldalon is) valóban van kísérlet még az államellenes fegyveres támadásra, az erőszakos megoldásra is, de a **mai**, XXI. századi szélsőséges pártok és mozgalmak jelentős része – annak ellenére, hogy nem hisz igazán a demokráciában - tiszteletben tartja az alkotmányos rendet. A szélsőségesség sok esetben inkább a szimbolikus politizálásban és bizonyos látványos politikai témák (issues) felkarolásában ölt testet.

Ami a szélsőjobbaldali pártok ideológiai sajátosságait illeti, nehéz őket klasszifikálni. Pierre Milza francia történész és Marco Tarchi olasz politológus 2002-es kutatásai alapján a szélsőjobbaldal megnevezésére a több mint félszáz jellemvonásból csak öt az, ami az elemzők legalább felénél mindig megjelenik: a nacionalizmus, a rasszizmus, a xenofóbia, a demokrácia

ellenzése és az erős állam iránti igény. A neofasizmus tehát igazán nem írja le a jelenség lényegét, csak irányultságát jelzi.

A mai jobboldal és a szélsőjobb radikalizmus ugyanis néhány újabb keletű társadalmi problémára reflektál, mint például a multietnikus társadalom, a morális szokások és normák hanyatlása, az egyenlődség, a bizonytalanság, a párturalom, a bűnözés, a bevándorlás, a homoszexualitás, az eladósodás, a család szétesése. A szélsőjobb identitását ezekkel a jelenségekkel szembeni elégedetlensége hozza létre. Ez két országban, Ausztriában és Olaszországban is kormányzó erővé emelte a szélsőjobboldali pártokat. Nem véletlenül használják ma rájuk egyre inkább az “új jobboldal” kifejezést. Prognosztizálható-e ezek szaporodása? Lehetséges, ha a jelenlegi társadalmi és politikai tendenciák fennmaradnak. Ugyanis a modernizáció vesztesei (a segéd munkások, a munkanélküliek, a régi középosztályhoz tartozók, a fejletlen technológiát használók stb.) és a globalizáció vesztesei között ezek a pártok könnyen találhatnak maguknak szavazókat.

A kutatók megegyezni látszanak abban, hogy nem efemer jelenségről van szó, hanem hosszú távon kell számolni minden európai országban megerősödésükkel. Abban is megegyezik a legújabb nyugat-európai kutatás, hogy nem valami archaikus jelenség újbóli megjelenéséről van szó. Itt már nem pusztán a tekintély kultusza, a “másság” iránti intolerancia, az ellenfél fizikai megsemmisítése vagy az antiszemita előítélet a kizárólagosan döntő ismérv, hanem a külföldiekkel szembeni ellenérzés, a nemzeti büszkeség érzése, az adott ország területéhez való ragaszkodás, a nemzeti identitás, a rend iránti igény, a globalizmus elutasítása, az egyéni és kollektív biztonságért való aggodalom.

2.2. Szélsőbaloldali radikalizmus

A **szélsőbaloldali** pártokon belül Nyugat-Európában szintén a legkülönbélebb ideológiai orientációkat lehet megfigyelni. Általában jellemzi őket a marxizmus elfogadása (annak legkülönbélebb változataiban), a trockizmus, a maoizmus, az operaizmus (az olasz “operaio”, munkás szó után), a bordigizmus (Bordiga szélsőséges olasz kommunista vezető neve után), a luxemburgizmus (Rosa Luxemburg után). A ma is jelentős francia szélsőbaloldali pártok ugyanakkor főleg trockista irányzatúak.

Ha a szélsőbal fogalmát kívánnánk megadni ma, akkor igen nehéz helyzetben kerülhetünk. A szakirodalomban ugyanis igen sok, és a legkülönbélebb megfogalmazásokat találjuk. Általában azonban elmondható, hogy mindazon pártokról van szó, amelyek a baloldali, azaz szempontjukból nézve reformista pártoktól balra esnek a pártpalettán. Ez

azonban csak viszonyukat fejezi ki a többi baloldali párthoz, de semmit sem mond tényleges tartalmukról, programjaikról, lényegükről. Nehézséget okoz továbbá az is, hogy 1989 után, napjainkban gyakran a baloldali (kommunista) pártokat is a szélsőséges pártok táborába sorolják. Ez még akkor is megtörténik, ha ezek közül a pártok közül sok az Európai Parlamentben is jelen van, mint az Európai Baloldal Pártjának tagja. Fokozza a definíció nehézséget, hogy a szélsőbalos csoportosulások, mozgalmak egy része elutasítja a párttá szerveződést, és a demokrácia egyik fő intézményét, a parlamentet, a parlamentarizmust. Közülük néhány egészen közel áll az anarchizmushoz is. Vannak olyan kisebb pártok, amelyek azt is visszautasítják, hogy rájuk a szélsőbal terminust használják. Ez utóbbiak közé tartozik az antikapitalista anarchizmus, a tanács-kommunizmus, a munkás-kommunizmus vagy más olyan autonóm mozgalmak, amelyek teljes mértékben elutasítják a jelenlegi kapitalista rendszert. Vannak olyan pártok és csoportosulások is, amelyek ma is forradalmi eszközökkel akarják elérni a kapitalizmus és a globalizmus bukását.

Mindenesetre az európai szélsőbaloldali pártokat, csoportokat nem lehet figyelmen kívül hagyni a pártrendszer bemutatásánál, ahogyan ezt ma sok hazai elemző teszi. Az *Európai politikai rendszerek* című átfogó kötetben is (de nem csak ott) szinte alig kapnak szerepet ezek a pártok, csoportok. Ez egyrészt azért kifogásolható, mert nem mutatja be egy ország teljes pártpalettáját, másrészt pedig azt az effektív hatást sem érzékelteti, amit (például az EU alkotmány-tervezet vitájában vagy akár az Európai Parlamentben, mint parlamenti képviselők!) kifejtene. Ők, a szélsőjobb és a szélsőbal is, “a demokrácia kényelmetlen vendégei” (Tarchi), de a demokrácia asztalánál foglalnak helyet.

3. Az európai radikalizmus egyes esetei

Kutatásunk során (ahogyan azt a részjelentésekben is jeleztük) az eredeti terveket némileg módosítani kellett. Az eredeti pénzügyi támogatás összege már 2003-ban lecsökkent és 2005-ben a maradványképzés miatt további pénzügyi elvonások történtek, így a kutatásunk területeit is szűkebbre kellett vonnunk.

Mindezek alapján a következő országok vizsgálata történt meg: Olaszország, Franciaország, Anglia, Spanyolország, közép- és kelet-európai országok, Magyarország, érintőlegesen Oroszország és Svájc.

Olaszországgal kapcsolatban a témavezető két tanulmányt is írt, az első 2003-ban jelent meg “Olasz nemzeti identitás és politikai kultúra” címmel, s megjelenés alatt áll – szintén a Politikatudományi Szemlében, a 2006/1-es számban – “Az olasz szélsőjobboldali pártok” című tanulmánya. Ezen túl a témavezetőnek megjelenés alatt áll egy átfogó monográfiája “Olaszország politikatörténete és politikai rendszere” címmel.

Franciaországról még 2003-ban jelent meg tanulmány a Politikatudományi Szemlében Johancsik János tollából, illetve a témavezető írása is megjelenés előtt áll ugyanebben a folyóiratban “Francia szélsőbaloldali pártok” címmel. (2006/2.)

Anglia pártrendszeréről és a radikális politikai jelenségekről Havas Péter írt tanulmányt “A brit pártok szerepe a politikai konfliktusok kezelésében” címmel a Politikatudományi Szemlében.

Spanyolországról, a spanyol pártrendszerről és a radikális, szélsőséges szervezetekről, irányzatokról Simon János írt több tanulmányt, melyeket “A politikai kultúra színeképei” című tanulmánykötetében jelentette meg.

A kelet- és közép-európai országok pártrendszereiről, politikai tagoltságáról és a radikális irányzatokról Fricz Tamás írt összehasonlító tanulmányt 2005-ben, mely kéziratos formában érhető el.

Magyarországról döntően Fricz Tamás írt tanulmányokat. Sorrendben említendő az “Európa és a magyar pártrendszer – radikalizmusok összehasonlító metszetben” című kézirata, majd “A magyar demokrácia tipizálása” című tanulmánya, mely a Politikatudományi Szemle 2005/3-4-es számában jelent meg, végül “A magyar demokrácia pártrendszere és törésvonalai – a radikalizmus problémái” című írása, mely a Magyarország Politikai Évkönyve 2006-os számában fog megjelenni.

Ezen túlmenően kutatásunk érintette Oroszország és Svájc eseteit is. A két országgal kapcsolatban a legfontosabb kutatási eredményeket ehelyütt összegezzük.

3.1. Svájc

Vajon kivétel-e Svájc - mint amely nem tagja az Európai Uniónak - az alól az általános európai tendencia alól, amely a bevándorlás nagy mértékű növekedését mutatja?

Svájc egyáltalán nem kivétel, ugyanis lakossága 19 %-a bevándorló. Luxemburg után a második Európában ezzel a számmal. Svájc nagyon büszke tradícióira, identitására, arra az egyensúlyra, ami a svájci föderációt alkotó közösségek (a ticinói olaszok, a németek és a

francia nyelvűek) között évszázadok alatt kialakult. Ez a bevándorlási helyzet olykor igen éles xenofób reakciókat vált ki az őshonos lakosságból szélsőjobbon és szélsőbalon egyaránt.

3.1.1. Szélsőjobboldal

Az 1999-ben tartott nemzeti tanácsi választásokon az Union démocratique du centre (Schweizerische Volkspartei) nevű szélsőjobboldali párt 22,54 %-ot kapott és első helyen végzett. Az UDC vezetője, a vállalkozó foglalkozású Christoph Blocher erősen ellenzi Svájc Európai Unióba való belépését és a menedékjog megadását a külföldieknek, bármilyen okból.

Ennek a fellépésnek már előzménye is volt. 1970. júniusában James Schwarzenbach, zürichi publicista referendumot kezdeményezett, amelynek célja az volt, hogy 10 % alá csökkentsék a bevándorló külföldiek számát Svájcban. A javaslatot 54 %-kal 46 % ellenében megszavazták. Ezek mögött az Action nationale nevű fasiszta inspirációjú és a Parti républicain nevű konzervatív párt állt.

Az Union Démocratique du Centre (UDC) ma eltér a hagyományos szélsőjobboldali, fasisztoid mozgalmaktól, pártoktól. De egyértelműen szélsőjobboldali párt. Nyolcvanezer tagja közül körülbelül 35.000 aktív a politikai életben. Ez a nyolcvanezer fő két csoportra oszlik: nemzeti-populista szárnyra, amely Zürich környékén népszerű, és egy mérsékeltebb szárnyra, amely a francia nyelvű részen elterjedt. A párt erős embere Christoph Blocher.

Az UDC a két háború közötti kantonális agrár formációk örököse. Ezek 1937-ben országos szervezetbe tömörültek, amelynek Bauern, Gewerbe und Bürgerspartei nevet adták. Ez 1971-ben, a Démocrates des Grisons et de Glaris nevű szervezettel egyesülve hozta létre az UDC-t. Ez utóbbi kezdetben még magán viselte a Svájcban nem túl jelentős mezőgazdasági dolgozók szellemiségét, majd hamar a globalizáció és a bevándorlás jelei ellen fordult, amellyel jelentős mértékben sikerült növelnie választói számát. Csatlakoztak a párthoz az alkalmazott, a munkás rétegekből és a külföldi tőke által fenyegetett középkáderek. Így 1995-ben a szavazatok 15 %-át szerezte meg, ami 39 helyet jelentett számára az országos tanácsban.

Blocher viszont ma sem neofasiszta vagy neonáci, nem rasszista, mint más radikális szélsőjobboldali pártok. Védni akarja Svájc "gyönyörű elszigeteltségét" Európában. Német-Svájcban két szélsőjobboldali párt működik: a Schweizer Demokraten és a Freieitspartei. Ezek német-gyűlölők, ökológiai pártok és a nukleáris energia hasznosítás ellen lépnek fel.

Kifejezetten neofasiszta és neonáci jellegű kisebb pártok is jelen vannak, mint a Neue Front. Ezek gyakran támadnak idegenek és idegeneket befogadó helyek ellen.

3.1.2. Szélsőbaloldal

A svájci szélsőbaloldal már az I. Internacionálé idején jelentkezett. A szociáldemokrata pártok szélén anarchista csoportok működtek, amelyek forradalmi akciókat, általános sztrájkokat szerveztek. 1921-ben jött létre a svájci Kommunista párt, amely szovjet modellt követett. Jelen volt a két háború között az anti-sztálinista és a trockista vonal is. 1968 után jött létre a Forradalmi marxista Liga, amely trockista és a Progresszista szervezetek nevű maoista csoportosulás. Ezek az 1980-as '90-es években aktív tevékenységet folytattak.

Számos baloldali radikális párt van Svájcban: például a Radicaux Valaisiens vagy a Parti Radical Neuchatelois. Ezek a szociális és emberi jogokért küzdenek: lakásépítésért, a homoszexualitás ellen. Nézeteiket a médián, saját rádiójukon és a televízióon keresztül kommunikálják.

3.2. Oroszország

Az orosz szélsőséges szervezetek és mozgalmak meglétének magyarázata főként a SZU szétesésével bekövetkezett megaláztatás-élményben, a nehéz gazdasági helyzetben (amely elsősorban a fiatalokat és a nyugdíjasokat sújtják), a jelenlegi állammal szembeni bizalomhiányban, a bűnözés és a korrupció elterjedtségében, keresendőek.

Röviden a legfontosabb szélsőséges politikai szervezetekről:

Vannak kis létszámú csoportok, mint a "Munka Oroszországa" (néhány ezer fő). A "Haza" nevű szélsőjobboldali választási szövetség 2003-ban sikertelenül indult a választásokon.

A Nemzeti-bolsevista pártot E. Limonov vezeti, tagjai közül egy fő jutott be a Dumába. "Holnap" néven 91-től egy nacionalista jellegű folyóiratot indítottak be.

A "Nagy Orosz Birodalom" nevű nép-nemzeti mozgalom (alapítási év 1997) vezetője Vaszlij Tyerentyev, Szent-Pétervárról. Más szélsőjobboldali pártok: Orosz párt, Orosz Nemzeti Egység párt, Nemzeti-Bolsevista párt. Céljaik között szerepel az Orosz Birodalom 1917 előtti állapotának a visszaállítása. Az Orosz Nemzeti Unió pártjának vezetője Alexandr Turik, aki az ortodox fundamentalizmus elkötelezett híve. Irkutszk megyében képviselő lett, ő az Orosz Kelet című újság főszerkesztője. A Nacionalista Orosz Unió vezetője Igor Artemov, aki a Vlagyimír tartományi végrehajtó testület képviselője.

4. A kutatási eredmények hasznosíthatósága

Az OTKA-pályázatunk során, a különféle országok eseteit vizsgálva többek között arra a következtetésre jutottunk, hogy a jelenség, a szélsőjobb és a szélsőbal egyre kézzelfoghatóbb megerősödése a XXI. században további, átfogó és komparatív elemzést tesz szükségessé. Ez azért is fontos lesz, mert bár a magyar közéletben még csak korlátozottan jelentkeznek azok a – nem radikális, hanem - szélsőséges megnyilvánulások, amelyek Nyugat-Európában már manifesztálódtak, ám vélhetően nálunk is felerősödhetnek, hiszen a globalizálódó társadalmi és politikai folyamatok hazánkban is megjelennek és egyre inkább formálják a politikai életet. Bízunk abban, hogy publikált és kézirat formában elkészült tanulmányaink segítik ezen új jelenségek megértését.

Elsődleges célunk az is, hogy a szélsőséges pártokról és irányzatokról megszerzett kutatási eredményeink az egyetemi politikatudományi oktatás részévé váljanak. A kutatásban részt vevők maguk is oktatók, akik a saját egyetemi kurzusaikon belül már el is kezdték a fenti politológiai témakör oktatását.

Szabó Tibor témavezető

Budapest, 2006. március 12.